

Som følge av Sovjetunionens fall så Kasakhstan, Usbekistan, Kirgisistan, Turkmenistan og Tadsjikistan dagens lys som selvstendige stater. Disse tidligere sovjetrepublikkene i Sentral-Asia hadde vært fullstendig integrert i det sovjetiske systemet og ble etter sytti år høyst uventet overlatt til seg selv, uten å ha kjempet for sin uavhengighet. På tross av utviklingen i de sentralasiatiske statene har gått i noe forskjellige retninger siden 1991 deler de en rekke utfordringer. Denne artikkelen redegjør for noen av de felles utfordringene i Sentral-Asia knyttet til islamisme, olje- og gassforekomster, regionalt samarbeid og geopolitikk.

Arven fra Sovjet

Landene i regionen har mange fellestrekk og de mest åpenbare er autoritære regimer og arven fra Sovjet bestående av store byråkratier, planøkonomi og et omfattende velferdssystem. Med unntak av i Kirgisistan var det også høytstående medlemmer av Kommunistpartiet som tok presidentskapet. Kasakhstans, Tadsjikistans og Usbekistans presidenter vil se sitt tjuende år ved makten i 2011. Ingen av regionens stater viser tegn til reell demokratisering.

Før sovjettiden var det klaner og familier som sto for maktutøvelse i Sentral-Asia, både på lokalt og regionalt nivå, ikke nasjonalstater. Dagens grenser er et resultat av sovjetisk nasjonalitetspolitikk hvor fremdyrkelse av nasjonaliteter ble sett som en forutsetning for å fremme internasjonalisme. Grensene ble trukket opp etter en kombinasjon av sovjetiske etnografers anbefalinger og strategiske hensyn, og befolkningen ble påtvunget en identitet som var basert på geografi og språk fremfor den tradisjonelle klantilhørigheten.

Da kommunismen falt sto republikkene igjen, men Sovjetunionens nasjonalitetspolitikk etterlot seg ikke noen sterk nasjonalfølelse. En av hovedutfordringene for statene som oppsto er statsbygging

uten nasjonalistisk eller etnisk fundert legitimitet, i et område hvor folks identitet har vært preget av både supra- og sub-nasjonal tilhørighet.

Med unntak av Tadsjikistans syv år lange borgerkrig (1991-1997) har Sentral-Asia allikevel vært en stabil region. På grunn av den etnisk heterogene befolkningmassen i området forventet mange analytikere langt mer politisk uro i de fem landene. Flere spådde et scenario som kunne ligne 90-tallets Jugoslavia i denne regionen der mange av statene huser store minoriteter fra sine naboland. En medvirkende årsak til at regionen har vært så stabil, på tross av innskrenkninger i velferd og mangel på ytringsfrihet, er den elitestyrte maktstrukturen. Det er en svært utbredt praksis å koptere opposisjonsledere og tilby dem høyere stillinger i det offentlige for å sikre seg støtte, som i realiteten fjerner mesteparten av den politiske opposisjonen.

Islamisme

Islam er den mest utbredte religionen i Sentral-Asia, men har en mer sekulær form enn i for eksempel Midtøsten. Politisk islam i regionen vokste frem på 90-tallet, i takt med frustrasjon over korrupte politiske styresmakter, og etter innflytelse fra islamistiske grupper fra utsiden. Under Sovjet-tiden ble islam nøye overvåket og begrenset av statlige kontrollorganer. Etter at Sentral-Asias muslimer i lang tid var avskåret fra sine trosfeller i andre regioner, har det blitt bygget svært mange moskeer i regionen. Islam har for de fleste en kulturell og tradisjonell betydning. Den statlige kontrollen av moskeer og religiøs utdanning er fortsatt sterk.

Det finnes allikevel flere radikale islamistiske grupper som ønsker å opprette et felles kalifat for verdens muslimer. Hizb ut-Tahrir og IMU (*Islamic Movement of Uzbekistan*) er begge kjente talerør for et islamsk kalifat. Førstnevnte er angivelig en fredelig gruppe

som sverger til utdeling av flygeblader og bruk av internett for å fremme sin agenda. IMU på sin side har valgt å ta til våpen for å nå sitt mål om å styrte Islam Karimovs regime i Usbekistan, og står bak flere terroraksjoner og mislykkede attentatforsøk på den usbekiske presidenten. Denne gruppen har siden 2001 beveget seg i grenseområdet mot Afghanistan. Ifølge International Crisis Group (ICG) benytter IMU Tadsjikistan som base for aksjoner i naboland, og det er usikkerhet blant myndighetene i nærliggende stater om hvorvidt Tadsjikistan ville være i stand til å motstå en eventuell islamistisk offensiv på grunn av regimets politiske svakhet.

Det er blitt praksis i Kirgisistan og Kasakhstan å idømme islamister lengre fengselsstraffer for å få bukt med regimenets utfordrere. ICG hevder også at lengre straffer etter all sannsynlighet vil fremme islamistenes sak snarere enn å motvirke den. Fengslene er blitt rekrutteringssentre, og det faktum at regimene ikke skiller mellom fredelige og militante islamister i straffeutmålingen er bekymringsverdig, ettersom det ikke representerer noen større risiko å være tilknyttet militante IMU enn å ytre sin politiske mening på fredelig vis.

Ifølge Institute for War and Peace Reporting har IMU returnert fra sør-Waziristan som følge av den pakistanske hærens nye offensiv i området, ettersom dette området ikke lenger tjener som et trygt tilholdssted. Det er vanskelig å si hvorvidt islamister som returnerer fra Pakistan og Afghanistan er i stand til å true regimene i Kirgisistan, Usbekistan og Tadsjikistan, men sjansen er tilstede for at det kan bidra til å true stabiliteten i regionen. NATOs nye forsyningsrute til ISAF i Afghanistan gjennom Kasakhstan kan også fremprovosere reaksjoner og eventuelle terrorangrep fra al-Qaida.

At militant islamisme har hatt få voldelige utslag i Sentral-Asia sammenliknet med sine naboland, er trolig et uttrykk for manglende støtte innad i regionen. Det er imidlertid nærliggende å tro at nedgangstider og forverring av sosioøkonomiske forhold kan skape grobunn for grupper som Hizb ut-Tahrir, og kanskje også IMU. Islamisme er i aller høyeste grad et verktøy som regionens regimer kan gripe til for å rettferdiggjøre mangelen på organisasjons- og ytringsfrihet.

Olje og gass

Kasakhstans oljereserver er estimert til mellom 30 og 40 mrd fat (ca 11% av Saudi-Arabias reserver), og en rekke store oljeselskap har vært tungt inne siden midten av 1990-tallet. Kasakhstan har som følge av

sitt behov for investeringer i olje- og gass-sektoren holdt fast ved en relativt nøytral utenrikspolitikk. Etter å ha privatisert store deler av oljeindustrien er Kasakhstan nå det rikeste landet i regionen. Dette har imidlertid også medført svært mye korrupsjon, og oljeinntektene gagnar den politiske og økonomiske eliten i landet mer enn folk flest.

Turkmenistans "positive nøytralitet" i utenrikspolitiske spørsmål er, ved siden av den tidligere diktatorens personkult, et resultat av et behov for alternative ruter for gasseksport som omgår Russland. Her har inntektene fra eksport av gass gått til overdådige presidentpalasser og private bankkontoer i utlandet. Turkmenistan og Kasakhstan deler 11. plass på listen over verdens største gassreserver. Dette har vist seg å være av interesse også for Europa. Da Russland og Ukraina gikk inn i en konflikt over gasseksport i 2006 bidro rimelig gass fra Turkmenistan til en løsning for RosUkrEnergo. Denne hendelsen, i tillegg til enkelte europeiske lands avhengighet av russisk olje har bidratt til en økt bevissthet rundt Europas energisikkerhet. Dette har ført til økt fokus på Sentral-Asia, selv om regionen ikke vil kunne erstatte russisk olje og gass for Europa.

Det ligger imidlertid store utfordringer i å utvinne og eksportere olje fra Kasakhstan. Store investeringer kreves for å kunne utnytte disse ressursene på en optimal måte, og ettersom alle de sentralasiatiske statene er landlåste er eksport derfra en kostbar affære. Kasakhstan er imidlertid det eneste landet som kan eksportere sin olje direkte til Kina over land. Som resultat av kraftig økonomisk vekst og ønske om økt innflytelse i regionen, har Kina vist seg villig til å finansiere bygging av en oljeledning som vil strekkes seg på tvers av hele Kasakhstan – fra det kaspiske hav til Xinjiang.

Økonomiske utfordringer

Et felles problem for regionens land er narkotikasmugling og organisert kriminalitet. Flere analytikere hevder blant annet at IMU finansierer sin virksomhet gjennom narkotikasmugling. Dette har også gjort gruppen i stand til å tilby nye medlemmer god betaling for deres lojalitet. Organisert kriminalitet er ikke noe nytt fenomen i Sentral-Asia, og er i stor grad del av arven fra sovjettiden. Kasakhstan er på grunn av sin beliggenhet skånet for den tunge smuglertrafikken man ser i grenseområdene mellom Afghanistan og de sentralasiatiske nabolandene. Det er også mye som tyder på at Sentral-Asia vil rammes svært hardt av nedgangstiden vi nå er inne i.

Kasakhstan, som har hatt en stabil vekst på rundt 8 % i BNP fra slutten av 90-tallet, så en nedgang på minus to prosent i 2009. Finanskrisen har rammet Russland enda hardere, og dette fører til at svært mange gjestearbeidere fra resten av Sentral-Asia står uten arbeid. I kjølvannet av den globale økonomiske krisen returnerer hundretusener, av både legale og illegale gjestearbeidere, til sine hjemland Tadsjikistan, Usbekistan og Kirgisistan. Med dette stopper tilførselen av penger fra slektninger som har funnet arbeid i utlandet. I 2008 utgjorde dette over 2,5 milliarder dollar i Tadsjikistan alene. Dette legger ytterligere press på disse landene som allerede står ved et økonomisk bristepunkt. Litt under halvparten av den tadsjikiske befolkningen er arbeidsledig, på tross av at det offisielle tallet ligger på ca tre prosent. Som et resultat av manglende ressurser, men også manglende vilje til å dele eksisterende ressurser, har regimene vanskjøttet infrastruktur og befolkning. Infrastrukturen er i stor grad uendret siden sovjettiden og dette fører til lange perioder med strøbrudd og uframkommelighet i enkelte områder om vinteren.

Regionalt samarbeid

Regionalt samarbeid representerer et tveegget sverd for de sentralasiatiske regimene. Kontinuerlig fokus på statsbygging de siste to tiårene har gått på tvers av regionalt samarbeid fordi ingen av regionens statsledere ønsker å avgi noe suverenitet for å fremme en felles agenda. Regimene står styrket, men statsinstitusjonene er svake selv etter 20 års uavhengighet. Økt fokus på grensekontroll og mangel på samarbeidsavtaler mellom nabostater legger store begrensninger på handel og befolkningsflyt som har pågått i generasjoner og som representerer livsgrunnlaget til svært mange i grenseområdene. Dette gjør seg spesielt gjeldende i Ferghana-dalen (et grenseområde mellom Tadsjikistan, Usbekistan og Kirgisistan), hvor staten har begrenset kontroll og islamistiske grupper finner mange av sine tilhengere.

Som et resultat av de mange revolusjonene i tidligere sovjetstater på begynnelsen av 2000 tallet så man verdien av å stå sammen mot opposisjon og vestlig press om demokratisering og økt pluralisme. Flere samarbeidsorganisasjoner er stiftet, men disse kan kun vise til begrensede resultater. Collective Security Treaty Organization (CSTO) ble dannet i 2003, som en videreføring av Collective Security Treaty, som et forsøk på en felles forsvars- og sikkerhetspolitisk organisasjon med Russland i spissen. For Russland representerer dette en mulighet for å styrke sin posisjon i regionen. Selv om CSTO produserte relativt beskjedne resulta-

ter så lenge Usbekistan valgte å stå utenfor har organisasjonen etter 2005 fått en større betydning innen regimesikkerhet for de sentralasiatiske statene.

Utbyttet av bilateralt samarbeid med Russland og Kina har vært langt større enn noe regionalt samarbeid. Regimene er allikevel tjent med å utvise politisk solidaritet med hverandre og Russland, ettersom vestlig innblanding og press for en mer pluralistisk styreform ses som en trussel mot det enkelte regime. Samtidig er regionens økonomi basert på eksport av naturressurser, og derfor avhengige av investering fra andre enn Russland. Dertil kommer konkurransen mellom landenes statsledere over regionalt hegemoni. Både Usbekistan og Kasakhstan ønsker seg denne rollen. Allikevel ser statslederne verdien av fungerende samarbeid innenfor handel og bekjempelsen av terrorisme og narkotikasmugling. Turkmenistan på sin side har stått utenfor regionale initiativer med unntak av bekjempelsen av narkotikasmugling og regimet i Turkmenistan anser ikke islamisme som noen sikkerhetstrussel.

Sentral-Asia og stormaktene

De sentralasiatiske regimene har alternert mellom å samarbeide med Russland og USA, men også Kina har i de siste årene gjort seg gjeldende som investor. Valget mellom de tre har i stor grad vært styrt av behovet for økonomisk hjelp og militær assistanse. At Turkmenistan har valgt å stå utenfor er først og fremst et resultat av den tidligere diktatoren Saparmurat Niyazovs sterke personkult og hang til isolasjon. Dette har endret seg noe etter at Gurbanguly Berdimuhamedow overtok makten etter Niyazovs død i 2006. Tadsjikistan har siden slutten på borgerkrigen i 1997 vært helt avhengige av Russlands militære tilstedeværelse og har lite utenrikspolitisk handlefrihet. De andre statene i regionen har utnyttet stormaktens interesser etter beste evne.

For USA har fokus skiftet fra å fremme demokrati og pluralisme i området til å søke samarbeidspartnere i "krigen mot terror." Kirgisistan var lenge USAs nærmeste allierte i regionen ettersom staten viste vilje til å demokratisere og mottok lenge store økonomiske bidrag. Mot år 2000 tok imidlertid Kirgisistan et skritt tilbake mot sine nabolands svært autoritære styresett og i 2001 havnet demokratipromotering i annen rekke for USA.

Da anti-terror havnet øverst på USAs utenrikspolitiske agenda overtok Usbekistan rollen som den nærmeste samarbeidspartnern i regionen. Amerikanske styrker

Commonwealth of Independent States - Central Asian States

ble utstasjonert ved militærbaser i både Usbekistan og Kirgisistan og begge landene mottok større bidrag. I 2005 ble det imidlertid slutt på amerikanske baser i Usbekistan etter at USA stilte krav om etterforskning av en hendelse i den usbekiske Andijon-provinsen, der flere demonstranter ble drept av regimets sikkerhetsstyrker. Islam Karimov, som lenge valgte å stå utenfor samarbeid initiert av Russland og Kasakhstan, meldte seg inn i CSTO i 2005. Dette sees som et resultat av at Islam Karimov ønsket å styrke sitt regime ved å knytte sterkere bånd til Russland.

Russland har de siste årene hevdet seg i nærområdene gjennom å ta føringen i organisasjoner som CSTO og Shanghai Cooperation Organization (SCO) der Kina også er representert. For begge disse stormaktene har hensikten vært å gjenvinne noe av den tapte makten i Sentral-Asia, og å forsøke å motvirke USAs innflytelse. Begge parter er tjent med multipolaritet og snakker varmt om dette innenfor rammen av SCO.

For Kina har det også vært av stor interesse å samarbeide med Nazarbayevs regime i Kasakhstan om å begrense urolighetene i Xinjiang-provinsen. Uighurene, som utgjør en knapp majoritet i området, anses for å være nærmere beslektet med Kasakhene enn Han-kineserne og East Turkestan Islamic Movement har lenge kjempet for opprettelsen av en uavhengig islamistisk stat her. Denne gruppen står på både Kina og USAs lister over terroristorganisasjoner og kinesiske myndigheter har alliert seg med Kasakhstan i sin lokale "krig mot terror" i Xinjiang.

Etter snart 20 års uavhengighet preges Sentral-Asias unge stater av sine autoritære lederes kontinuerlige

fokus på regimesikkerhet. Islamistiske grupper i området står sterkere enn før. Ringvirkningene av den globale finanskrisen vil på sikt kunne skape politisk uro. Den økonomiske situasjonen er uten tvil en medvirkende faktor i den siste tids hendelser i Kirgisistan. Arbeidsledigheten øker og prisene på strøm og vann har steget kraftig den siste tiden, men økonomiske vanskeligheter alene forklarer ikke opprøret.

I 2005 ble president Askar Akaev tvunget til å gå av etter at Kirgiserne hadde sett seg lei på hans stadig mer autoritære styre og korrupte praksis. Den nylig avsatte president Kurmanbek Bakiev ser ut til å ha gått i samme felle som sin forgjenger, på tross av løfter om forandring gitt for knappe fem år siden.

Kirgisiske myndigheter under Bakievs ledelse annonserte i 2009 at den amerikanske basen ved Manas skulle stenges, men dette har til Russlands misnøye ikke skjedd. Mye tyder på at russerne derfor ønsket en ny Kirgisisk regjering velkommen, og de var også først ute med å anerkjenne Kirgisistans nye styre. Den utenrikspolitiske betydningen av dette regjeringsskiftet ser nå ut til å gå i Russlands favør. Det nylige statskuppet i Kirgisistan bærer vitne om at opposisjonskrefter kan vinne frem også i Sentral-Asia, men selv om det sitter en ny regjering i Bishkek er det vanskelig å forutse hvilke endringer dette vil medbringe for kirgisere flest. Det er mulig å tenke seg at den nye regjeringen, som sin forgjenger, vil sette regimesikkerhet foran ytringsfrihet og demokratiske prinsipper.

Det er grunn til å følge med utviklingen i Sentral-Asia.

Forfatteren kan kontaktes på gry.eggeboe@gmail.com

Om Kortinfo fra DNAK:

I denne publikasjonsserien utgir DNAK tekster for å fange opp aktuelle temaer i kortfattet form. Hovedvekten av temaene vil ligge på forsvars- og utenrikspolitikk i det atlantiske området.